

A BOSSZÚ MINT

A fordító észrevételei CIVILIZÁCIÓS TÉNYEZŐ

A *Nibelung-éneket* a kifejlődésükben ábrázolt tragikus személyiségek mellett mindenekelőtt a kompozíció teszi nagy művé. Két részből áll, amelyek kölcsönösen felerősítik egymást. A mű első felét a mítoszok, második felét a történelmi mondák határozzák meg, de ez utóbbiak jelentőségét az előbbiektől való elszakadás adja, a mítoszok pedig a történelem háttereként kerülhetnek reális keretek közé.

Siegfried alakja a hozzá fűződő regékkel együtt azáltal nő óriásivá, hogy sírontúli emléke utóbb beindítja a bosszú gigantikus gépezetét; és Kriemhild – miután gyereklányból örömteli feleséggé, abból siralomteli özvegygé válik, mígnem előttünk áll a bosszút forraló és végrehajtó „nőstény ördög” – a hiányok, a megfosztottság révén maradhat eleven, plasztikus és mindvégig egységes személyiség. Attila, a második férj nem pótolja Siegfriedet, a Hagen kezétől meggyilkolt elst, és a hunok tengersok „történelmi” kincse nem kárpótlás a Hagen által elorzott Nibelung-féle „mitológiai” kincsért.

A mű érzelmi szerkezetében szimmetria figyelhető meg.

De szimmetrikus a térszerkezet is.

Az, hogy az ismeretlen Szerző Siegfried halálát és Kriemhild bosszúját a mű két egyenrengű, egyenértékű féltekéjévé tette, és a bosszú helyszínét átviszi Hunniába, a középkori (és a mai) Magyarország területére: nagy íróra jellemző, zseniális ötlet. Ezáltal ugyanis egy kezdetleges, de nagyon erőteljes történelmi kép-

let válik a kompozíció szerves részévé. A földrajzi térszerkezetre – első rész: észak-déli tengely, Rajna-vidék, második rész: nyugat-keleti tengely, Duna-régió – rávetül a középkori európai történelem egyik jellegzetes ismétlődése.

A népvándorlás korában, az V-VI. században, amikor játszódik a mű történelmi része, a „rég” és „civilizált” Európára ugyanúgy rázúdultak az újonnan jött barbár törzsek – a gótok, a vandálok, a hunok és a többiek –, ahogyan négy-öt száz évvel később is szembe kerültek a feudálisan szervezett „rég” Európával az államiséget éppen próbálgató „új” barbárok: a magyarok, a szlávok, a szászok, a baltiak, a skandinávok. A hun-magyar folytonosság vagy azonosság elképzelése nemcsak a nemzeté válás középkori önaffirmációját szolgálta, mint Kézai Simon művében, hanem a „rég” Európa kárvallottjai is azonosították a magyarok kalandozásait a hunok rablóhadjárataival.

Ez a történelmi vetület nemcsak *A Nibelung-ének* térszerkezetére hat vissza, hanem a szereplők attitűdjeire, érzelmi nyomatékaira is. A központ és a peremvidék közti feszültséget a Szerző érzelmi feszültségeként ragadja meg. Barbár népek ütköznek bele egy fejlettebb civilizációba, esetünkben a burgundok wormsi udvarába, és felvetődik a kérdés: hogyan tovább? Ez mutatkozik meg a szászok és a dánok elleni hadjáratban a mű elején, de tulajdonképpen a burgundok hunniai törbecsalásában is a mű végén. Mi több, első wormsi látogatásakor Siegfried is elfeledkezik eredeti céljáról, a lánykérésről, és a Burgundia fölötti ura-

lomra támaszt igényt, teljesen jogtalanul. Közben észre sem veszi, mennyire meggyűlölteti magát. Hiába állítja a Szerző, vagyis a narrátor, hogy Wormsban, a százszok és dánok elleni diadalmas hadjárat után, mindenki megszerette Siegfriedet, segítségnyújtása után is inkább csak hasznos hadieszköznek tartják, és félnek tőle, vagy éppen irigykednek rá.

De nemcsak erről van szó.

A műben a tragikum legfőbb forrása, hogy a két királyi férfi, Siegfried és Gunther nem hozzáillő nőt választ élete párjává. Miért kell Siegfriednek éppen Kriemhild? Miért nem Brünhild, aki nemcsak rendkívüli tulajdonságai, hanem mitológiai pozíciója miatt is való volna neki? És miért akarja Gunther éppen Brünhildet meghódítani, holott erre a hódításra a maga erejéből képtelen? Arról nem szólva, hogy a 6. kalandban, az izlandi expedíció előtt maga Kriemhild figyelmezteti bátyját, hogy jobb lenne egy „itteni”, azaz Belső-Európában élő előkelő nőt feleségül vennie. (Apróság, de fontos: ilyen nő nem bukkan fel, pontosabban nincs egyénítve a műben. Még leginkább Rüdiger lánya volna ilyen, akit Giselher venne feleségül, ha életben maradna, de hát ez a lányka sem igazán előkelő, amit a Szerző azzal fejez ki, hogy nevet sem juttat neki.)

Szóval: miért kell Siegfriednek éppen Kriemhild? Azért, mert Worms a világ fővárosa, és az ifjú xanteni hős csakis a családi kötelék révén verhet ott gyökeret. Féltreértés ne essék: a mű világa nem központosított, még kevésbé globalizált világ. Mégis: Burgundia a „belső vidék” legbelseje.

Mondhatnám úgy is: a történelem kapuja.

Siegfried azt akarja, pontosabban az neki a telosza, vagyis küldetése, hogy átlépjen a mitológiából a történelembe, és ezért a határátlépésért az életével fizessen. Kriemhild pedig ugyanazon okból fog végzetes elszántsággal ragaszkodni az emlékéhez, vagyis véres bosszút állni érte, amiért Gunther ragaszkodik az amazonkirálynő kezéhez: a történelmi szereplőket világra hozó udvari kultúra – a Szerző felfogása szerint – erőtlenné tesz. Erőt pedig a romlatlan, őseredeti mitológiai léttársból meríthet a civilizált elit romlott és gyenge tagja: a testéből, a ragaszkodásából és a hírnevéből.

De azért ne hagyjuk megtéveszteni magunkat: nem elsősorban Gunther az, akinek Brünhild kell, hanem Brünhild az, akinek ugyanúgy telosza, hogy átlépjen a történelembe, mint Siegfriednek. Ő is megfizet az átlépésért, de őt meg sem öli a Szerző, hanem csupán kiiktatja a cselekményből. Előbb még elveszíti varázslatos erejét és egészében véve a jelentőségét

is: a ráosztott utolsó jelenetben már úgy veszezkedik Kriemhilddel, mint egy piaci kofa. (Hogyne, persze: Kriemhild is piaci kofaként viselkedik az ominózus 14. kalandban, de először is ő jön ki győztesen a jelenetből, másodszer pedig – ellentétben Brünhilddel, aki eltűnik – egyre inkább átveszi az uralmat a cselekmény hátralevő szakaszai fölött.)

Mindenki Burgundiába vágyik, már aki nem eleve odavalósi. Illetve mindenkit odasodor a rendelkezése. Siegfriedet, Brünhildet, valamint a már említett százszok és dánok uralkodóit, Lüdigert és Lüdegastot. Igaz, ők hadifoglyokként érkeznek, de azért legalább ilyen minőségben ott időzhetnek egy darabig, ahová győztesekként szerettek volna eljutni. Még Siegfried apja, az öreg Siegmund király is bekukkant Wormsba, pedig hát kár volt fáradnia. Tulajdonképpen a hunok királya, Attila is Wormsba kívánczik, de egyrészt nem hagyhatja ott az országát, másrészt Kriemhild bosszútervének is az felel meg, ha inkább ő varázsol a maga személyével egy kis Burgundiát a Duna mellé.

Világpolitikai szempontból *A Nibelung-ének* hunjai szelídek és ártalmatlanok: már nem akarják Nyugat-Európát sem kifosztani, sem pedig meghódítani. Amúgy Hunnia is, a Nyugattal való szomszédsága révén, félig-meddig már a Nyugathoz tartozik. Az Attila körül hemzsegő kelet-európaiak – oroszok, lengyelek, görögök, vlachok, besenyők – és az Amelungvidéki menekültek eddig jutottak az áhított Nyugat felé, tovább nem.

Tronjei Hagen és atyafisága már régebben integrálódott a wormszi udvarba, miközben a „tronjei vonal” megőrizte különállását. Hagennek külön kísérete van. Ha az olyan fogalmak mögött, mint „tokonság”, „atyafiság”, „barátok”, politikai szervezőerőt veszünk észre, akkor azt is hihetjük, hogy ezek által a Szerző az akkoriban éppen alakulni kezdő állampolitika belső konfliktusait próbálta érzékeltetni.

Ez magyarázza azt is, miért látogat el Siegfried sokévi házasság után ismét Wormsba, holott igazából semmi keresnivalója nem volna ott, és még csak nem is akarózik mennie.

Egyrészt ha ő nem szeretne is menni, de Kriemhild annál inkább szeretne, és Kriemhildnek már az első házasságában is érvényesül az akarata. (Ne tévesszen meg bennünket az a jelenet, amelyben hiába igyekszik lebeszélni Siegfriedet a vadászatról, ahol – a nő előre látja – meg fogják ölni: mégiscsak ő varrja fel Siegfriedet köpönyegére az áruló keresztet.) Másrészt igaz ugyan, hogy Siegfriednek semmi keresnivalója Wormsban, de ettől függetlenül *ott a helye*. Ezt neveztem az imént telosznak.

Ha Siegfried nem vette volna feleségül Kriemhildet, akkor nem lehetne sem Gunther vazallusának tekinteni (beállítani, hazudni), sem rokonként Wormsba hívni.

Érdemes azon eltöprengenünk, hogyan ragadja meg és építi fel a Szerző Siegfried alakját. Ha magát a műveletet nézzük: egy kisebb tehetség belebukott volna. Ha az eredményt nézzük: az a kevés, ami elválasztja a kudarctól, maga az alkotói nagyság.

A Szerző a Siegfried-monda ősi elemeit, amelyeket valamilyen szóbeli vagy írásbeli hagyományból ismerhetett, sem változtatlanul átvenni, sem kiiktatni nem akarta. Ha kidobja a történetből a sárkányt, a láthatatlanná tevő ködsüveget és a többit, akkor kapnánk egy előkelő, bátor, de nem túl érdekes fiatalembert, olyasfélét, mint Giselher. Arra nem lehet világpusztulást alapozni. Ha viszont átveszi és szépen kiszíneve előadja az őskori ügyeket, például szentel egy külön kalandot a sárkány elpusztításának, akkor nem lenne átjárás a mitológiából a történelembe. Akkor Siegfried nem vetné alá magát az udvari kultúra szokásrendjének, nem iparkodna – akár hazugság árán is – kiérdemelni Kriemhild kezét, hanem esetleg elrabolná, ahogy a mondabeli óriások szokták a királylányokkal cselekedni. És akkor őt kellene leküzdenie a mesékből ismert legkisebb királyfinak. És akkor visszakapnánk az idők kezdete óta ismert elbeszélői sablont.

Ehelyett a Szerző valami mást, egy igen merész megoldást talált ki. Megőrizte ugyan, de látványosan elgyengítette a mitológiai mozzanatokat, miközben megbontotta a szereplő egységét, hogy majd a helyreállításkor annyi elbeszélői energia szabaduljon fel, amennyivel akár Brünhildet is le tudja teperni. Már-mint Siegfried, csakhogy ott áll mögötte a ködsüveget magára öltő, névtelen és láthatatlan Szerző.

Vegyük észre: Siegfriednek két ifjúsága, két párhuzamosan futó életrajza van. Az egyikben gondos nevelést kap, és eljut a lovaggá avatásig, a másikban emberfeletti hőstetteket visz végbe, és mérhetetlen kincsek, varázserejű eszközök, továbbá egy legyőzhetetlen szellemhadsereg birtokába jut. Rüdiger szavaiból a mű közepe táján (1154. strófa) még az is kiderül, hogy egyszer – valaha, régen – járt a hunoknál, Attila udvarában. Talán valami szolgálatot is tett Attilának.

Ez bizony két különböző személy.

Elhisszük-e a Szerzőnek, hogy ez a két férfi egy és ugyanaz?

Sok hozzáértő irodalomtudós Nibelung-értelmezését olvastam: a legtöbben észre sem vették, hogy itt valami nem stimmel. Ők tehát elhitték. Akik mégis észlelik az értelmezői problémát, azok vagy „következetlenségről” beszélnek, vagy azt állítják, hogy több különböző szerző alkotásait olvassuk, amelyeket nem sikerült „zökkenőmentesen” összeilleszteni.

No de folytassuk a szemlélődést. Honnan értesülünk Siegfried ifjúkori hőstetteiről? Onnan, hogy Hagen elmeséli őket Gunthernek, mi pedig a tudósítás fültanúi leszünk.

Elképzelhető-e, hogy Hagen hazudik, vagy hogy a kisujjából szopja mindazt, amit mesél? Hagenről bővebben is fogok beszélni, most csak annyit: biztosra vehető, hogy nem állít valótlant, és nem konfabulál. Egyrészt nincs is neki fantáziája hozzá. Hagent a képzelőerő csakis a gonoszítottak kitervelésére és elkövetésére jogosítja fel. Másrészt ő a történetben a jólétesült. Ő az, aki a világról és annak hőseiről mindent tud. Aki mindenkit ismer, és akit mégsem tud rögtön felismerni, azt is nagy valószínűséggel azonosítja. Még arra is képes, hogy a gyilkosság előkészítésekor Kriemhilddel elmondassa Siegfriednek azt a titkát, amelyet ő nyilván sokkal pontosabban ismer, mint az asszony.

Nem azt állítom, hogy Hagen a mű epizódjaiban sohasem hazudik. Ő akkor lódít vagy füllent, amikor ezáltal oldhat meg egy váratlan nehézséget. Például a 25. kalandban azzal a furfanggal csalja magához a dunai révészt, hogy azt mondja: ő Amelrich, az öccse. A révész persze rájön a csalásra, de akkor már késő. Vagy a 31. kalandban azt hazudja Attilának: a burgundok ősi szokása, hogy állig felfegyverkezve járnak a misére, és á, dehogy, nincsen ebben semmi rossz. Attila, amilyen naiv, ezt el is hiszi, Kriemhild pedig nem meri meghazudtolni halálos ellenségét. Hagen tehát néha igenis hazudik, de sohasem olyankor, amikor narratori funkciót tölt be.

Hagen egyrészt egy szélsőségesen negatív szereplő, másrészt ő az, aki mindenről minden tudnivalót elbeszél, méghozzá mindig helytállóan. Ő a műben a Szerző hiposztázisa, amolyan rejtett segédszerző. Igazat beszél, nem hazudik. Az elbeszélői keretfeltételeken belül hiteles beszámolót ad.

Még egyszer: elhiggyem-e a Szerzőnek, hogy az ifjú, zsenge Siegfried, aki szép ruhákat kér az édesanyjától, valamint a sárkányölő Siegfried, aki a két Nibelungkirályfi után tizenkét óriást is lekaszabolt, ugyanaz a személy? Válaszom: mai magyar fordítóként és a mű értelmezőjeként azt vagyok hajlamos elhinni, hogy a műben gyakori kisebb-nagyobb önellentmondások, következetlenségek, elbeszélői elbizonytalanítások nem hibák, nem ügyetlenségek, hanem az írói eljárás szerves részei. Ha a Szerző megpróbálta volna hihetőbbé tenni (mondjuk, elfogadható időrendbe rakni) Siegfried lovaggá avatását, mitikus hőstetteit és wormszi felbuklását, az lekötötte volna figyelmének nagy részét, és beláthatatlanul megnövelte vol-

na a terjedelmet. Azonkívül elszűrkitette, ellaposította volna a kompozíciót. Nem, a Szerző nem így járt el, hanem bátrabban és nagyvonalúbban.

Siegfried élete és alakja a történet elején kettéválik, majd feltűnés nélkül újraegyesül. Emiatt jókora elbeszélői feszültség támad az első tíz kalandban. Azt hiszem, ettől éled fel Hagen gyűlölete Siegfried ellen. Hagen a hűbéries történelem pozícióit védelmezi a benyomuló, barbár mitológiai hőssel szemben.

De ha ettől eltekintünk: miért gyűlöli Hagen Siegfriedet?

Észrevehetjük, hogy nem a cselekmény elejétől fogva gyűlöli. Igaz, hogy a harmadik kalandban kishíján összezsápnak, de a szóváltást Gernot elsimítja, és utána Hagen nem mutat haragot. A szászok és a dánok elleni hadjáratban (4. kaland) eredményesen együttműködnek; az, hogy Hagen a tronjei vitézek élén külön harcol, nem válik konfliktus forrásává. Az izlandi expedíció során sem vész össze a két hős: Hagen Siegfriedet, ha szabad így mondanom, „hagyja dolgozni”. Arra már felfigyelhetünk, hogy Siegfried le akarja beszélni Gunthert az izlandi hajóútról, Hagen pedig éppen ellenkezőleg, rébeszéli és Siegfried segítségét ajánlja hozzá (6. kaland), a burgund király pedig Hagenre hallgat. Az is szembeötlő, hogy Brünhild kezének csalással történő elnyerése után Hagen nem hajlandó követként Wormsba sietni, hogy megvigye a jó hírt; erre a szolgának való feladatra ismét csak Siegfriedet ajánlja, aki el is indul, hogy Kriemhilddel találkozhasson. Azaz már másodszer marad alul Hagen szemben.

A 12. kalandban elhangzik Hagen szájából egy ijesztő kijelentés (771. strófa). A burgund vitézek Siegfried bőkezűségét magasztalják. Mire:

„Könnyű neki” – mondta Hagen –, „van miből pazarolnia. Akkor se fogyna ki belőle, ha sose kéne meghalnia. A nibelungi-kincset ő megszerezte. Hej, bár lehetne ez a nagy kincs Burgundiába rekesztve!”

Hogy is van ez? Hagen már itt és most azzal számol, hogy Siegfriednek meg kell halnia. Előbb vagy utóbb, így vagy úgy. És ezzel hozza összefüggésbe a nibelungi kincset, pontosabban: a kincs megkaparintásának vágyát.

De még ekkor sincs gyűlölet. Vagy ha mégis, akkor sincs róla szó.

Közbevetőleg: miért fogja Hagen a gyilkosság után, az első részt lezáró 19. kalandban a kincs Wormsba vitelét javasolni? Azzal győzi meg Gunthert (1104. strófa), hogy a kincssel kiengesztelhetik a haragvó özvegyet. Igaz, rögtön utána azt is mondja (1105. strófa): „Nem hiszem, hogy ez [mármint az, hogy Kriemhild mindnyájuk iránt megenyhül – M.L.] valaha is megtörténik.” Jó, jó: de ha már odaadták az asszonynak a kincset, miért veszik el tőle csakhamar? Azért,

mert Hagen – ismét ő! – arról győzi meg Gunthert, hogy a kincs kizárólag bajt hozhat rájuk, és azért kell a Rajnába süllyeszteni (ez már egy súlytalan szereplő, Gernot ötlete), hogy senki ne férhessen hozzá. Ennek erkölcsi felelősségét a fivérek, Kriemhild számára is átlátható módon, Hagenre hárítják.

A szerzői koncepció felől nézve ez annyit jelent, hogy a kincznek – egykori gazdáját, Siegfriedet követve – át kell vándorolnia a mitológiából a történelembe, ahol a történelmi szereplők hatástalanítják, mint a mai tűzszerészek a föld alól kikerülő aknát. A kincznek egyrészt léteznie kell, hogy mindvégig hivatkozási alap lehessen Kriemhild számára, másrészt nem szabad rendelkezésre állnia, mert megzavarná a történelmi folyamatokat, meggátolná a bekövetkező eseményeket. Az ebből adódó feszültség mellékterméke a „történelmi” gyűlölet, amely igen erősen összeköti Hagent és Kriemhildet – voltaképpen közös indulat, közös nevező –, és amelyben, Brünhild „mitológiai” haragjától eltérően, nyoma sincs szeretetnek.

A Szerzőnek bámulatosan jó érzéke van a gyűlölethez, a gyűlölet keletkezésének megragadásához. Pontosan jelzi, hogy „Brünhild és Kriemhild ekkor még nem gyűlöltek egymást”, egy kicsivel később viszont: „most már mindkét királynőben forr a gyűlölet”.

Pontosan, megbízhatóan jelzi Hagen haragjának kezdetét is. A harag nem Siegfried, hanem Kriemhild ellen irányul. Ő az, aki a 11. kalandban, a menyegző után felszólítja Hagent, hogy kíséretével együtt kövesse őt Siegfried székhelyére, Xantenbe. Ezt Hagen nem egyszerűen elhárítja, hanem: „do gewan dar umbe Hagene ein zornlichez leben”, azaz szerföltött megharagszik miatta. Nemcsak azért, mert nem óhajt áttelepülni Wormsból, a világ közepéről Mucsára, hanem azért is, mert a parancsot úgy fogja fel, hogy Kriemhild megpróbálja őt és atyafiságát a szolgálatára kényszeríteni, és ezt ő nem tűri.

Mindez kevés volna a későbbi tragédiához, hiszen a parancsmegtagadásba ki-ki belenyugszik („daz liezen si beliben”), és Kriemhild a férje oldalán Hagenék nélkül távozik Wormsból a külön írandó Német Alföldre. Igen ám, de Brünhild is alá akarja vetni önmagának Siegfriedet, mint Kriemhild akarta Hagent, és az ő akarata ezúttal erősebb Kriemhildénél: kiereszolja, hogy Gunther meghívja a xanteni uralkodópárt Wormsba.

Értenünk kell, miért fontos ez neki, mert enélkül Siegfried elveszejtése és Kriemhild mindinkább elhaltalmasodó bosszúvágya sem volna érthető. Brünhild a meghívás kicsikarásáig (12. kaland) igen sokat vesztett: országát, kincseit, legyőzhetetlenségét, szüzességét

gét, önállóságát, mondabeli erejét. Cserébe viszont ő Worms úrnője. Alá van vetve a férjének, akit – a Szerző ezt több helyütt jelzi – nem szeret. Viszont ennek fejében szépen kikupálódott a civilizált „régii Európa” fővárosában: illendőbben, „udvarképesebben” fogadja Kriemhildet, mint Kriemhild annak idején őt.

No és kit szeret, ha Gunthert nem szereti? Hát persze, hogy Siegfriedet. Nemcsak azért, mert a xanteni hős Gunthernél különb férfi, és nemcsak azért, mert mítoszi eredetük egymáshoz kapcsolná őket, hanem azért is, mert ismeretségüknek vannak előzményei. A Szerző nem árulja el, mi történt régebben köztük, de annyi biztos, hogy ismerték egymást. A Szerző (ismét csak nagy íróként) azt sem teszi egyértelművé, mit követett el Siegfried (vagy mit mulasztott) Gunther nászéjszakáján, de mégiscsak Siegfried teperte le a nőt, és ezt a nő, még ha nem tudhatja is biztosan, nyilvánvalóan sejti vagy megérzi.

Ha már a társa nem lehet Siegfried, akkor legyen a szolgálja vagy jobbágya, még hozzá a feleségével együtt. Tiszta képlet. Ekkor még elsősorban ő gyűlöli Siegfriedet, nem pedig Hagen, aki inkább csak az „atyafiság” hatalmára lát veszélyt benne. Még hozzá azért gyűlöli, mert szereti. És ezen a ponton válik cselekményszervező erővé a Hagent mozgató sötét indulat.

Szó esett már a rokoni és baráti kapcsolatrendszeréről, amely a műben voltaképpen állam- és társadalomszervező tényezőt jelent. Másik ilyen fontos tényező a hűbériség, amely az uralkodóhoz vagy más nagyúrhoz fűződő személyes hűséget jelenti. Ez minden köteléknél erősebb, még a rokoninál is: aki ebből megpróbál kiszakadni, az mint személy többé nem létezik. Emiatt, az Attilához és Kriemhildhez fűződő hűségkötelék miatt kénytelen a végkifejlet során Rüdiger is harcba szállni a burgundok ellen, noha személyes érdeke azt kívánná, hogy segítse őket.

Brünhild nem érti: hogyhogy Siegfried nem tanúsítja a kötelező hűséget Gunther iránt, és mégis létező személy? Alávetett, azaz hűbéres létére Gunther hűgát feleségül veheti, aztán évekig önálló udvartartást vihet valahol a világ végén? Hogy is van ez?!

Izland egykori királynőjét a két férfi becsapta. Nem is egyszer, hanem legalább kétszer: egyszer a három versenyszámban, egyszer pedig a nászéjszakán. Ennek haszonélvezője Gunther, de kitervelője és végrehajtója Siegfried volt. Ezt pedig úgy hívjuk, hogy árulás.

Kétségkívül felháborító, hogy Hagen orvul megöli Siegfriedet, de az igazán súlyos, valódi árulást Siegfried követte el Brünhild ellen, abból a célból, hogy bekerülhessen az udvari civilizációba és kultúrába.

Hát most – a házasságkötés után – nyakig benne van. Benne a hazugságban és az aljasságban. Ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy mindenkit mindenben felülmúl (azaz megszegyenít), és hogy levadássza a Waskeni-erdő összes bundás állatát, viszont a legcsekélyebb körültekintés is hiányzik belőle, akkor Hagen – ismétlem, kétségkívül elítélendő – cselekedete indokoltnak, de legalábbis elkerülhetetlennek látszik. Ez persze nem azt jelenti, hogy Hagen tiszta marad. Ő eleve nem tiszta. Azért nem tud úgy bemocskolódni, mint Siegfried, mert a mocsokból érkezik. Neki nincsenek mítoszi gyökerei. Nem ismerjük a gyökereit, de nyilván jobban összeférnek az aljassággal, mint Siegfriedéi.

Gunthert mindvégig sodorják az események, és amikor egy-egy pillanatra kivonja magát Hagen befolyása alól, akkor hozza legrosszabb döntéseit: hozzájárulását adja Attila és Kriemhild házasságához, majd pedig, évek múlva, elfogadja Kriemhild meghívását Hunniába. Voltaképpen ő egy hitvány ember. Képtelen kitölteni saját uralmi kereteit. Csak a mű végén emeli meg az alakját egy kicsit a Szerző, a tömegmészárlások során. Akkor aztán kiderül, hogy azért harcolni is tud ő, ha muszáj. Vele nem kell sokat foglalkoznunk.

No de mit gondoljunk Kriemhildről? Siegfried iránti szerelme és hűsége első olvasásra megindító. Mégsem volna helyes elsietnünk a meghatódást.

A gyilkosság előkészületeinek olvasásakor (15. kaland) olyan érzésem támad, mintha a szerző Kriemhild alakját is megkettőzné, nemcsak Siegfriedét. Van egy tisztánlátó Kriemhild, és van egy vak-sággal megvert Kriemhild. Miért mondja el Hagennek – éppen Hagennek! –, hogy hol található Siegfried sebezhető pontja? Hihetjük-e, hogy nem ismeri Hagen jellemét és Siegfrieddel szembeni ellenérzését? Ez ki van zárva. Akkor tehát Kriemhild ennyire ostoba? Egyáltalán nem az. Ha két Kriemhild van, akkor egyikük biztosan okos. De van egy másik is. Akkor viszont: rossz-e, hiteltelen-e ez a jelenet? Ellenkezőleg: nagyszerű. Dermesztő és megrendítő. Különösen, ha hozzáolvassuk a következő jelenetet is, amelyben Kriemhildre rátör a lelkifurdalás, de nem meri bevallani Siegfriednek, hogy Hagen tudja, még hozzá tőle tudja a titkát.

És akkor mit szóljunk ahhoz, hogy Kriemhild ezek után saját kezűleg varrja fel Siegfried köpönyegére azt a keresztet, amely mutatja majd a gyilkosnak, hová döfjön? (Egy kereszt mint az orgyilkos számára útmutató jel – iszonyú!) Főntebb már leírtam az „árulás” szót. Most leírom ismét. Ez bizony árulás. Kriemhild elárulja a férjét, még hozzá nem először, nem is másodszor, hanem harmadszor.

Első ízben akkor árulta el, amikor összeveszett Brünhilddel, és a harmadik szöváltáskor a sógora

elé tárta a gyűrűt és az övszalagot, amelyet Siegfried a nászéjszakán rabolt el Brünhildtől. Ez persze feltételezi, hogy Siegfried is elárulta Brünhildet, ezúttal ő is harmadszor, méghozzá – mint a Szerző is megjegyzi – teljesen fölöslegesen.

Kérdés: viselkedhetett volna-e Kriemhild másképp, óvatosabban, körültekintőbben? Ugye, hogy nem. Iménti riválisából egyik pillanatról a másikra halálos ellenség lett: bele kell taposnia a földbe, nincs más választása.

Viszont ezzel ő maga teszi indokoltá Siegfried meggyilkolását. És ő teszi lehetővé azáltal, hogy híven elbeszéli Hagennek, hol és miért sebezhető Siegfried. Ismét fültanúk leszünk: sárkányvér, hársfalevél, és a két lapocka között. És aztán még fel is varrja a keresztet.

Vajon Hagen, aki mindent tud, éppen ezt a sárkányvér- és hársfalevél-sztorit ne tudná? Dehogynem tudja, a könyökén jön ki. És ő, aki száz csatát végigharcolt, ne ismerné a hátbadöfés minden csínját-bínját, köpönyegre varrt kereszt nélkül is? De még megnyire, hogy ismeri. Akkor hát miért beszélteti a Szerző Kriemhildet?

Hát egyrészt azért, mert ebben a zaklatott, drámai pillanatban igen hatásos, igencsak kapóra jövő egy mitológiai betételbeszélés. Ezáltal a Szerző a pusztulás előtti lélektani pillanatban elmélyíti és kiszínezi Siegfried alakját. Másrészt azért, mert ezáltal Kriemhild is előlép narrátorrá, afféle második segédszerzővé, és mint ilyen Hagen konkurenseként szerepel. A Szerzőnek sürgősen meg kell ölnie Siegfriedet, hogy a nő soha többé ilyet ne tehessen. Harmadrészt pedig azért, mert Kriemhild ezáltal vonódik be – végleg és végzetesen – az aljasságok szövedékébe. Ha nem támadna emiatt büntudata, nem lehetne a bosszúvágya sem ilyen elemi erejű. És ha nem válna már most részévé az árulásnak, nem tudná később olyan könnyen és hatékonyan elárulni saját atyafiságát. Nem tudná habozás nélkül megöletni ártatlanok sokaságát csak azért, hogy a csekély számú bűnösök is pusztuljanak.

A mű összes szereplője, így vagy úgy, be van sározódva, Gunthertől Giselherig, Siegfriedtől Kriemhildig, Hagentől Rüdigerig. A vér, amely bemázolja őket, egyszersmind mocskok is. Egyetlen kivétel van, ez pedig Attila, a hunok királya. Ő a pipogyaságig menően béketűrő és a bárgyúságig menően jóhiszemű, így akár tiszta is maradhat. Ugyanakkor hajsza választja el attól, hogy komikus figura legyen. Ezért hát inkább csak a többi szereplő kontrasztjaként veszi hasznát a Szerző és az olvasó.

A *Nibelung-ének* igazi tragikus történet, a szó modern értelmében. A mondakör izlandi feldolgozá-

iban nemigen van tragikum, inkább csak archaikus borzadály. Ezt persze lehet másképpen is látni: Jorge Luis Borges az archaikus változatot emlegeti mint „tragikus históriát, amelyet a németek tönkretettek a kései Nibelung-énekükkel”. Az argentin író mindig is viszolygott a regény műfajától, amelynek előzményét jó érzékkel ismerte fel a délnémet műben. A regényesítés felfogható akár a mondakör tönkretételének is.

Akárhogy van is, *A Nibelung-ének*ből arról tanúskodik, hogy a modern tragikum összes emelkedettségé a hazugságból, az árulásból és az aljasságból, továbbá az őket követő büntudatból és bosszúvágyból ered. A Szerző keserűségét, kétségbeesett emberszemléletét nem enyhítik, hanem súlyosbítják a tragikus jelenségeket sűrűn át- és körülszövő, már-már Shakespeare drámáit megelőlegző komikus mozzanatok.

Mielőtt ezekről is beszélnék, még egy utolsó kérdés az egyik szereplővel, Hagenrel kapcsolatban.

Miért éppen őt, Hagent szereti a Szerző?

Számomra ugyanis nyilvánvaló, hogy Hagent szereti, nem pedig Siegfriedet, és Kriemhildet is csak annyiban, amennyiben az elszőrnységű asszony nélkül Hagen nem válhatna azzá a nagyszabású, komor, sötét hőssé, akit a mű utolsó harmadában látunk. Hagen az, aki a szemünk láttára válik naggyá. Ő az, aki keresztüllát a többi szereplőn, és képes manipulálni őket. Ő az, aki birtokolja mindazon tudást, amit a Szerző valaha is adhat a hősenek.

Hagenrel ellentétben, Siegfried nem tud semmi lényegeset. Ami tudás mégiscsak a birtokában van – talán ennek jelképe a Nibelungok kincse –, azt nem képes hasznosítani. Siegfriedből hiányzik az előrelátás és a körültekintés. Vakon bízik a saját erejében, és abban, hogy a többiek tisztelik kimagasló tettei miatt. Nem fogja fel, hogy az udvari kultúrában a túlzott kiválóságot rémület és gyűlölet fogadja, azt pedig végképp nem értheti, hogy a wormszi udvarban *minden* kiválóság túlzottnak érződik.

Hagen viszont pontosan méri fel az eshetőségeket. Ha a mű második felében olykor egy-egy pillanatra elfelejti is, hogy a biztos halál vár mindannyiukra, ez éppen csak annyi esendőség és bizonytalanság, amennyi életszerűvé teszi.

Ha már az imént Shakespeare-ről szó esett: ő miért Jagót szereti, miért nem Othellót vagy Desdemonát? Miért III. Richárdnak drukkol, miért nem a yorki érseknek vagy Richmondnak? Azért, mert a tragikus művekben a negatív szereplők az érdekesekek, nem a pozitívak. Ők hordozzák az írói problémákat, és egy valamirevaló írói probléma csakis szubverzív lehet. Ők a nagy performerek, ők látnak keresztül a többi szereplőn, ők bizonyítják pillanatról pillanatra a nézőnek-olvasónak, hogy milyen pompásan, milyen célirányosan működik a bennük fortyogó szemétség. És

főleg: ők a cselekmény megszervezői, rájuk ruhazza át a Szerző az alkotói szuverenitást.

Hagen kívülálló a többi szereplőhöz képest, mégis több önállóság fölött rendelkezik, mint az összes többi szereplő együttvéve. Aggathat elébe negatív jelzőket a „B”-nél későbbi „C” változat szerkesztője (aki valószínűleg maga a Szerző volt), ez nem változtat a lényegen: Hagen látens (utalásokba rejtett) értékelése élesen szembe megy a manifeszt (vagyis közvetlenül nyilvánított) értékeléssel.

Ezzel pedig eljutottunk a Szerző egyik nagy – és ugyan csak kompozíciós jellegű – trükkjéhez, a manifeszt és a látens jelentésrétegek összeütköztetéséhez, a különböző értékelési szintek egymás elleni kijátszásához.

Értékelésbeli feszültségek, összeütközések egy-egy szerzői kijelentésen belül is előfordulhatnak. Vegyük például ezt a két sort a 15. kaland végéről: „Rábólint a jó király úr a gonosz tanácsra. / Készülnek a derék vitézek förtelmes árulásra.” Eszerint a „király úr” jó, a vitézek pedig derék legények, csak a tanács gonosz, amelyre a jó király rábólint, és csak az árulás förtelmes, amelyet a derék vitézek végre fognak hajtani. Ez a szerzői eljárás a dicsérő jelzőket akkor is gyanúsakká és nyugtalanítókká teszi, ha a Szerző történetesen tényleg dicsérni akar.

Egy másik példa, még mindig a szöveg mikroszintjeiről: a két királynő összeveszésekor (14. kaland) Kriemhild a megalázott vetélytársnő arcába vágja a bizonyágjel gyanánt szolgáló övszalagot a kárörvendő kijelentéssel együtt: „A férjem vette el a szüzességedet!” Ekkor viszont következik egy szerzői közbevetés: „A drágakővel kivarrt öv készült az arab / Ninive városában. Tényleg remek darab.” Miért kell a Szerzőnek éppen ebben a pillanatban elmesélni, hogy az intim fehérnemű ninivei gyártmány, és hogy igazi mesterremekelés? Meg hogy drágakővel van kivarrva? Ezt elmondhatta volna máshol is, ha fontos lett volna neki, például a nászéjszaka leírásakor. De nem, ő inkább itt gyönyörködik el az iparművészeti alkotásban, hogy ezzel is külön megszégyenítse a már amúgy is porig alázott Brünhildet. (Próbáljuk elképzelni, milyen magyarázattal adhatta át Siegfried a feleségének a Brünhildtől elcsikart gyűrűt és övszalagot. A Szerző maga is értetlenkedik Siegfried lépése miatt, újabb értékelési feszültséggel jelezve, hogy ez is beletartozik az árulások sorába.)

Vegyünk egy átfogóbb értelmi egységet is, legyen ez a kelet-nyugati utazás. Az Attilavár és Worms közti utat többen is megteszik oda-vissza. Egyszer Rüdiger, ráadásul visszafelé Kriemhilddel, egyszer pedig Swemmel és Werbel. Ez összesen négy dunai átkelést

jelentene, de a Szerző hol éppen csak megemlíti a folyam nevét, az átkelésről nem ír, hol meg jól átlátható szándékkal így szól, amikor Attila költői utaznak Wormsba: „Hogy milyen utakon haladtak a különböző országokon át a Rajnához, / azt nem tudom megmondani.” Bajorországról utóbb kiderül, hogy életveszélyes terület, és hogy a bajor hercegek senkit sem engednek át, de addig is baj nélkül áthaladnak az említett küldöttségek.

Aztán, legutoljára sor kerül a burgundok utazására is, amely nem menettérti jellegű, visszaút nincs. Itt derül csak ki, milyen veszedelmes vállalkozás átkelni a Dunán, és milyen harciasak a bajorok. Ezúttal dúskál a Szerző a színes, izgalmas, olykor fantasztikus mozzanatokban: dunai sellők, kedvezőről fenyegetőre módosított jóslat, vízbefojtásos ellenpróba a káplánnal, vérszomjas, kapzsi révész, éjszakai összecsapás a bajorokkal (már-már néger harc az alagútban) és a többi.

A vitézek és a lovak átszállításakor ismét olyan érzésünk van, hogy valami nem stimmel. Ugyanazzal a vízijárművel, amellyel egyedül evezett át a folyón a révész, hogyan vihetne át Hagen egy nap alatt több ezer vitézt és szolgát, fegyverekkel és útikészletekkel együtt?

Hasonló kérdéseket a mű más pontjain is feltehetünk. Hogyan lehet rövid idő alatt kiszórni, kidobálni több ezer holttestet a hun királyi udvar nagyterméből? Egyáltalán, hogyan fér el ennyi hulla egymásra tornyozva? Ha Attila Hagennek, akit öregedő embernek látunk, már az apját is lovaggá ütötte, milyen idős lehet a cselekmény fősodrában, a végkifejletkor? Mikor ölti fel Siegfried a láthatatlanná tevő ködsüveget, mielőtt Brünhildet legyűrné? Hogyhogy ezt az asztalnál senki sem veszi észre? És még sorolhatnám.

Helytelen volna, mert kicsinyesség volna, belekapaszkodni ezekbe és a hasonló belső inkongruenciákba. Szintén helytelen volna, mert a mű félreismeréséhez vezetne, figyelmen kívül hagyni őket.

Nézzünk néhány példát a művön belüli szerzői elbizonytalanításokra! Gyakran ilyen a jelzők használata is. *A Nibelung-ének* jelzőit a hagyományos eposzi jelzőkkel szokás rokonítani. Joggal: a jelzők, rangjelölések, egyéb minősítések erőteljesen alakítják a narráció ritmusát, és fogódzót adnak mind az elbeszélőnek, mind az egykori hallgatóságnak és a mai olvasónak. No de miért mondja Hagenre a Szerző éppen a kisfiú Ortlieb bestiális lemészárlásakor (1958. strófa), hogy „der helt guot”, vagyis „a derék hős”? Olyan nagy hőstett gyereket ölni? És tényleg derekas vagy jó cselekedet? Vagy egy másik vérgőzös jelenetben (2346.

strófa) ezt a minősítést kapja Hagen: „der vil zierliche degen”. Zierlich?!!! (Finom, gyöngéd, tetszetős, kecses.) Na, ne már!

Ez bizony nem a hagyományos eposzi jelzőhasználat. Nem egészen.

Vagy gondoljunk a királynők jelzőire. Brünhild a 423. strófában Gunther és társait a legszörnyűbb halállal fenyegeti meg. A Szerző így zárja a strófát: „sprach daz minnecliche wip”. Tényleg „szeretetre-méltó” vagy „szeretnivaló” ez a nő? Hihetjük ezt? Hihették ezt a korabeli befogadók? (Ugyanez a szó, a „minnecliche” olvasható a 680. strófában is, amikor a Siegfried által kétvállra fektetett Brünhild végre odaadja magát Gunthernek.) És ha Kriemhild jelzőit végignézzük: mindig a legocsmányabb tervek és cselekedetek közepette olvassuk róla, hogy „szépséges”, „kedves”, „nemeslelkű”, csupa ilyesmit.

Fatalizmust sugallnak, mégis az elbizonytalanítást szolgálják a baljós előreutalások. Néha nagyon sok van belőlük, például mindjárt az 1. kalandban négyet találunk egymás után. Nem számoltam össze, de az egész műben legalább száz van belőlük. Megbontják a lineárisan haladó időt, és elveszik a cselekedetek tértjét, amelyet a Szerző persze iparkodik mindannyiszor visszapótolni.

Ezzel szemben nagyon ritka (és mindig súlytalan) a személyes emlékezés. A sok-sok előreutalás mellett egyszer sem fordul elő, hogy a narrátor visszaugrik az időben, és elmesél egy régmúlt eseményt, hogy ezáltal a cselekménnyel egyidejű körülményeket magyarázzon, ahogy például Homérosznál, különösen az *Odüsszeiában*, találkozunk efféle visszatekintéssel. Ha mégis sor kerül ilyesmire, ezt sohasem a narrátor beszéli el, hanem valamelyik szereplő. (A vége felé már Hildebrand is segédnarrátorrá lép elő.)

A 25. kalandban megtudjuk (1503. strófa), hogy vidám kedvű lovagok nagyobb bizakodással még sohasem indultak útnak idegen királyhoz. Az olvasó már tudja, hogy a biztos halálba vonulnak, de tulajdonképpen nekik is tudniuk kellene. Egyáltalán: ezek a „még sohasem” fordulatok szintén elbizonytalanító hatásúak. Elgondolkodunk: tényleg „még sohasem” részesült vendég ilyen jó fogadtatásban? Csakugyan „még sohasem” készült királyfi és kísérete számára olyan pompás öltözék, amelyet leír a Szerző? Nem valami mást helyez kilátásba ez a „sohasem”?

Gyakran a személyt jelölő minősítések, megnevezések ütköznek össze. A 1452. strófában Ute anyakirálynő úgy beszél Kriemhildről – egyszer „az én drága lányom”, majd mindjárt a következő sorban „a nemes hun király neje” –, mintha két különböző személy volna, ezzel pedig azt is kifejezésre juttatja, hogy bárbarok közé házasodott lányát nem kívánja látni többé. A 1322. strófában a jóval alacsonyabb rangú Gotelind van feltüntetve úrnőként (vrouwe), a királynőként ér-

kező Kriemhildet pedig a közrendű nőre használatos szó (wip) jelöli.

A szereplők megszólalásában is vannak elbizonytalanító faktorok. Az említett Gotelind a 20. kalandban előbb siránkozik és aggodalmaskodik, amiért Attila másodsor is megnősül, és éppen Kriemhildet akarja elvenni (1158. strófa), majd kevés később (1167. strófa) nem győz örvendezni, amiért Kriemhild személyében új úrnőt nyer, aki bizonyára pótolni fogja az elhunyt előzőt.

Az elbizonytalanító tényezőkhöz tartoznak a gyakori nézőpontváltások, főleg a 20. és a 33. kalandban, valamint a szándék és a közvetlen következmény össze nem illeszkedése. A 38. kalandban Hildebrand egyedül, fegyvertelenül akar menni a burgundokhoz, hogy kipuhatolja szándékaikat, ám kisvártatva azt kell észrevennie, hogy állig felfegyverzett kísérek veszik körül, mi több, ő maga is fel van fegyverezve. Az utolsó kalandban (2362. strófa) Kriemhild megígéri Dietrichnek, hogy életben hagyja a foglyul ejtett Gunther és Hagent; ezt hallva, Dietrich távozik, noha tudja, hogy az asszony nem gondolja komolyan az ígéretet. Igaz, „síró szemekkel” (mit weinenden ougen) hagyja el a helyszínt, de talán azért sír, mert a Szerző ezek után többé nem írja le a nevét.

A komikus mozzanatok a műben sohasem derűsek, inkább keserűek, szarkasztikusak vagy éppenséggel górombák. Gondoljunk Brünhild egymást követő két nászéjszakájának groteszk mozzanataira vagy Rumold sáfárbeszédére (24. kaland), de eszünkbe juthat a vadászat medvehecc-epizódja, sőt Volker több ízben is használatos, fallikus-harcias hegedűvonója is.

Komikus hatást kelt, ha párosával lépnek színre a szereplők. Kézenfekvő példa erre a két hunniai udvari költő, Werbel és Swemmel csetlés-botlása a 24. kalandban. De bizony Hagen és Volker duója sincs híján groteszk elemeknek a tömény borzalom közepette. Komikus pantomimnek tekinthetjük azt az epizódot, amelyben Dietrich a hóna alatt menekíti ki Attilát és Kriemhildet a nagyteremből (33. kaland), akárcsak az Iring által előadott harcászati koreográfiát (35. kaland). Hangsúlyozom: mindez nem enyhíti, hanem súlyosbítja és végtelenül tragikussá teszi a Szerző által felvonultatott borzalmakat.

Maga Attila, éppen azért, mert híján van a többi szereplőre jellemző aljasságnak és gonoszáságnak, hajsál híján pojáca. Leszólja Volker költészetét, akár egy műkedvelő kritikus (1999. strófa). Annyira bátor, hogy a pajzshámjánál fogva ráncigálja vissza a harcból, akár egy pórázra kötött kutyát (2019. strófa). A 37. kalandban eleinte azt hiszi, hogy azért nincs

harci zaj, mert Rüdiger hitszegő módon békét kötött; amikor aztán megtudja, hogy a „pöchelarni vajda” hősi halált halt érte, úgy bömböl, mint egy orosz-lán (2231. strófa).

Apró, de emlékezetes abszurd szkeccs a 27. kalandban: Gernot kijelenti, hogy szívesen feleségül venné Rüdiger lányát, mire Hagen a kissé jellegtelen Gernot öccsével, Giselherrel boronálja össze a bájos ifjú tevertést, akinek nincs is neve. Hátborzongatóvá az teszi ezt a jelenetet, hogy Hagen tisztában van vele: mind a hárman – ő is, Gernot is, Giselher is – rövidesen meghalnak.

A mai olvasó számára komikusnak érződik Siegfried harca az óriással és a törpével a 8. kalandban. Elgondolkozhatunk rajta: vajon hasonló hatást gyakorolhatott-e a korabeli olvasókra is? Annyi biztos, hogy a kortárs epikus szerzők – Gottfried von Strassburg vagy Wolfram von Eschenbach – hasonló harci jeleneteiben nyilvánvaló a komikus elemek halmozása, a vicces-groteszk mozzanatok vegyítése a drasztikus kegyetlenséggel. (Gondoljunk arra a jelenetre, amelyben a számkivetett Tristant kergeti a levágott kezű és félig megvakított óriás.) Ebből arra következtethetünk, hogy a XIII. századi olvasóknak legalábbis egy része ismerte és kedvelte a stílusok keveredését.

Nem tudom, Friedrich Nietzsche számára mennyire volt fontos *A Nibelung-ének*, milyen erős közvetlen hatást gyakorolt rá. Az tudvalevő, hogy a mondanakör közvetve, Richard Wagner *Nibelung-feldolgozásán* keresztül számottevően befolyásolta gondolkodását. Mindenesetre az a benyomásom, hogy az *Emberi, túlságosan is emberi* című gyűjtemény egyik szemlélődését *A Nibelung-ének* inspirálhatta. Mintha Kriemhild sötét szenvedélyének és bosszustratégiájának pontos elemzése volna. „A bosszú tétje a helyreállítás. Meglehet, hogy ellenfelünk által tulajdont, rangot, barátokat, gyermekeket veszítettünk. Ezeket a veszteségeket a bosszú nem szünteti meg. A helyreállítás kizárólag az összes említett veszteség egyik járulékos veszteségére vonatkozik. A visszaállítás bosszúja nem óv meg a további károsodásoktól, nem kárpótol az elszenvedett veszteségekért – egy esetet kivéve. Ha tisztességünk károsodott az ellenfél miatt, úgy ezt a bosszú képes helyreállítani. Márpedig tisztességünk minden olyan esetben sérül, amikor valaki szánt szándékkal árt nekünk: ugyanis az ellenfél ezzel azt bizonyítja, hogy nem fél tőlünk. A bosszú révén pedig mi bizonyítjuk azt, hogy mi sem félünk tőle: ebben áll a kiegyenlítődség, a helyreállítás. (...) Attól függően, hogy a károsult mennyire erősen vagy gyengén képzele bele magát a tettes és a tanúk lel-

kébe, lesz bosszúja ádázabb vagy enyhébb. Ha teljes mértékben hiányzik belőle ez a fajta fantázia, akkor egyáltalán nem is fog bosszúra gondolni, mert nincs meg benne a tisztesség iránti érzék, így azt nem is lehet megsérteni.”

Kriemhildet ezzel a szándékkal, a helyreállítás csilapíthatatlan vágyával ruházta fel a Szerző, ezt hagyja megérlelődni benne. Más kérdés, hogy Kriemhild elérheti-e célját, nyerhet-e elégtételt. Minthogy nem valóságos személyről, hanem egy irodalmi fikció hősnőjéről van szó, az elégtétel kérdése összekapcsolódik a Szerző és a Szereplő viszonyának kérdésével.

Az, hogy észrevételeim vége felé Kriemhild lett a nagybetűs Szereplő, azt is jelzi, milyen irányban keresendő a Nietzsche által felidézett helyreállítás. Ugyanez az irány vehető észre az újkori európai irodalom többi bosszúhőse esetében is, gondoljunk Shylockra vagy Kohlhaas Mihályra. De gondolhatunk Kriemhild huszadik századi nyugatnémet kishűgára is, Heinrich Böll *Katharina Blum elveszett tisztessége* című kisregényének címszereplőjére. Ő is a többféleképpen sérült és károsodott tisztességet akarja helyreállítani azáltal, hogy gyilkol (helyesebben: hirtelen felindulásból embert öl), pedig ő csak egy jóléti társadalomban élő takarítónő, nem pedig Hunnia uralkodónője.

Már beszéltem róla, hogy a Szerző a legtöbb szeretetet az abszolút negatív hősnék, Hagennek juttatja. Miért szíveli Kriemhildet kevésbé? Jó, jó, valamenynyire azért őt is kedveli. Biztosan kedvesebb a szívének, mint Brünhild, akit mint figurát előbb elgyengít, aztán kiakolbólítja a cselekmény keretei közül, vagy Gunther, akit mint szereplőt lépten-nyomon lefokoz és megaláz.

A magyarázat egyik – talán kisebbik – része Kriemhild női mivoltában keresendő. Az irodalmi alkotásban, főleg az epikában egy plasztikusan bemutatott nőalak eleve heterogénebb egy férfinál. Ha a Szerző mégis meg akarja őrizni a Szereplő értelmi és cselekménybeli egységét, az vagy a teljes értelemben vett nőiség vagy a szeretet rovására megy. Hogy egy korabeli példát mondjak: Gottfried von Strassburg több alkotói szeretettel formálja meg Isoldát, mint a mi Szerzőnk Kriemhildet, viszont Isoldának nincs gyereke (illetve az ő alakjával kapcsolatban fel sem merül az anyaság), és ő nem öregszik (azaz vele kapcsolatban meg sem fogalmazódik a mulandóság). Kriemhild viszont két fiúgyermek édesanyja, és értelemszerűen rossz anya; továbbá az idő múlásától sincs megkímélve. A 20. kalandban, Rüdiger érkezése után ő maga mondja: „wart min lip ie schone, des bin ich ane getan”, azaz: „szép voltam valaha régen, de már nem vagyok” (1242. strófa). Az ilyesféle gyarlóságok, ha csupán említésként vetődnek is fel, megterhelik a Szerző és a Szereplő kapcsolatát.

Ellenpéldának ott van Hagen: az ő egységének megőrzéséhez jóval kevesebb alkotói figyelem szükséges. Neki csak „atyafisága” van, gyereke nincs, és neki aztán a legkevésbé sem árt az öregedés. Testi-lelki erejét nem csorbítja, jó fellépését (mint az többször is ki derül a szövegből) nem rontja.

A magyarázat másik fele pedig abban rejlik, hogy legalábbis mérlegelhetjük: mennyire jogosult Kriemhild bosszúja? Gyakorló elbeszélőként és edzett olvasóként úgy tapasztaltam, hogy az igazságérzet beépítése a cselekménybe szeretetmegvonással jár. Megint Hagen az ellenpélda. Miért ilyen sötét, gonosz, kegyetlen? Sokmindent mondhatunk, de a legpontosabb válasz így hangzik: csak. És miért tör Siegfried életére? Ennek a főntiekben sokféle okát említettem, de a lényeg ezúttal is: csak. Miért vezeti a burgundokat az általa előre látott biztos halálba? Miért provokálja ki a tömegmészárlást a nagyteremben? Csak, csak, csak.

Kriemhildnek, legalábbis részben, igaza van. Neki van mit helyreállítania. De mit akar helyreállítani Hagen? Semmit. És itt van a kutya elásva. Negatív hőstét a Szerző akkor szeretheti fenntartások nélkül, ha az csak a részletekre nézve cselekszik eszélyesen, ám egészében véve irracionálisan viselkedik. Hagennek nagyon is következetes logikája van, de ez a Szerző által a mű végén felidézett és néven nevezett harci téboly. Hagenben ez kezdettől fogva megvan, neki ezt csak ki kell terjesztenie a többi szereplőre és az eseménysor egészére, ami sikerül is neki – vagyis az ő személyisége nem fejlődik, nem is nagyon változik.

Kriemhild viszont alakulófélben van. Szörnyeteggé válása úgy írható le, hogy annál inkább képes magára vonni a Szerző érdeklődését, minél aránytalanabb a viselkedése. Ha az szerzői érdeklődés azonos a szeretettel, akkor a szeretet aránya az aránytalanság. Csak is ezzel tudom megmagyarázni, miért gyengül el Hagen a 2347. strófában egyik verssorról a másikra olyan mértékben, hogy egy jelentéktelen mellékszereplő, Veronai Dietrich legyőzheti és foglyul ejtheti.

Vajon ebben az epizódban miért nem bizonyul győztes csodafegyvernek Siegfried egykori kardja, a Balmung, noha a Szerző hangsúlyosan felhívja rá az olvasó figyelmét? Azt mondja: „Ouch vorht er [mármint Dietrich – M.L.] Balmungen, ein wafen starc genuoc”, azaz Dietrich nemcsak Hagentól rettegett, hanem a Balmungtól is, az iszonyatos erejű kardtól. De még ugyanebben a strófában Hagent „mit strite doch betwang”, azaz mégiscsak legyőzte a harcban. Ez hogyan lehetséges?

Hát úgy, hogy a Balmung, akárcsak a Szerző szeretete, ebben az epikai pillanatban már nem Hagent, hanem Kriemhildet segíti. Ő lesz az, aki alig huszonhárom strófa múlva ugyanezzel a Balmunggal lecsapja Hagen fejét.

Kirívóan súlyos aránytalanság, szörnyülködnek is a még életben levő mellékszereplők, csupa férfi, Attiától Hildebrandig.

Vagyis különlegesen nyomatékos szeretet a Szerző részéről. Kriemhild a modern irodalom cselekvő nőalakjainak prototípusa. Nem csoda, hogy a következő pillanatban Hildebrandnak darabokra kell őt vagdálnia a gyámoltalan férj (és mellesleg a fél világ ura) szemelátára. Túlzó, de nem alaptalan állítás: Kriemhild az első feminista regényhősnő, méghozzá a Szerző tudtával és beleegyezésével.

Az egyik szeretett regényhős, mielőtt a porba hull a feje, végképp elveszítettnek nyilvánítja a Nibelungok kincsét, vagyis deklarálja, hogy nincs visszaút a történelemből a mitológiába. A másik szeretett alak, a nagybetűs Szereplő pedig, nő létére, azt a cselekedet viszi végbe, amelyre az ilyen kiváló, olyan bátor hősök, lovagok, leventék, daliák egyike sem képes: megöli Hagent. Ha ez nem az elveszett tisztesség helyreállítása, akkor semmi sem az.

Ezt követően a szerző, sitty-sutty, mindössze két strófában lezárja a művet. Lássuk be, van ebben valami nagyvonalúság. Ebben is, nemcsak a varázserejű tárgyak eltüntetésében. (Visszatekintő és kekeckedő jellegű kérdés: vajon a láthatatlanná tevő ködsüveg maga is láthatatlan? Ha igen, akkor honnan tudja Siegfried, hogy hol találja meg, amikor szüksége van rá? Ha viszont nem, akkor hogyan teheti láthatatlanná a birtokosát, ha egyszer akció közben ő maga látható marad, amint fejmagasságban izeg-mozog? Vagy esetleg úgy képzeljük el a bűvös jószágot, hogy használaton kívül ugyanúgy látható, mint a közönséges tárgyak, aztán hőstett üzemmódban elhalványodik, átlátszóvá válik? Ilyen kisztíltú közbevetésekkel hálálhatja meg a fordító a Szerző nagyvonalúságát.)

No de mit jelent ez a „sitty-sutty” a mű kompozíciójára nézve? Milyen következményekkel jár a Nibelungok „romlása” („B” változat) vagy akár „(gyász)éneke” („C” változat), ha a Szerző írói világának egészét vesszük figyelembe, és nem akarjuk egy másik mű, például *A Nibelung-éneknél* kisebb jelentőségű *Klage* felől olvasni?

Olyasféle hatást kelt az utolsó két strófa, mint az angol reneszánsz tragédiák lezáró szerzői utasítása, miszerint „mindnyájan el”. A szöveg művészi értelemben vett hiánytalan lezártasága egyszersmind az olvasói töprengések lezártatlanságát is jelenti.

Nemcsak arról van szó, hogy nincs visszaút a mitológia felé. A magyar olvasó azt is észreveheti, hogy Hunnia nagy mértékben azonosítható a középkori Magyarországgal, és a jelen fordítás a műben szerep-

lő fiktív hunok reálisan létező leszármazottait szólítja meg. Azt a Magyarországot, amelyet a Szerző megjelenti, valójában nem a Nibelungok vagy az Amelungok fenyegették, hanem egy emberöltő múlva a tatárjárás fogja kis híján végleg elsöpörni.

A Nibelungok nem térnek vissza Burgundiába, és az Amelungok, teljes körű elhalálozás miatt, nem szolgálják többé Kriemhildet és Attilát, de még Dietrichet sem. A kis Ortlieb, hiába ábrándozott erről apja, a Nyugatot tisztelő hun király, nem jut el Wormsba, hogy ott nevelkedvén, onnét nyugatias műveltségű, felvilágosult uralkodóként térjen vissza vérei közé Hunniába.

Ez pedig az írói világ keretein belül maradvia is annyit jelent, hogy Hunnia elszigetelődik. Nemcsak a mitológiába nincs visszatérés, hanem a Nyugat, a „rég” Európa felé sincs átjárás többé. Meghaltak a Rüdiger-féle közvetítők. Szegény Rüdiger, mai fogalmaink szerint „hasznos idióta” Kriemhild szolgálatában, többé nem ad oltalmazó kíséretet a Wormsból

Esztergomba, Esztergomból Wormsba igyekvő lovagoknak, udvari költőknek és menyasszonykísérő palotahölgyeknek. De hát nincs is kit kíséreni többé.

Ha egy pillanatra elfeledkezünk Kriemhild teloszáról, az elveszett tisztesség hulláhegyek révén történő helyreállításáról, amely harci örület nélkül is maga a téboly, akkor észrevehetjük, hogy a Szerző, a nemzeti sorstragédia kibontakoztatásán túl, arra figyelmeztet: a népvándorlás kudarcot vallott. Ami a legfőbb értelme lett volna, az Európa központi régiójához való felzárkózás, számottevő részeredmények mellett, egészében véve nem valósult meg. Keserű és kiábrándult józansággal arról tudósít, hogy különböző civilizációk találkozása fegyveres összecsapást eredményez, nem pedig egymás iránti megértést, egymás értékeinek és erényeinek megbecsülését. Mi, *A Nibelung-ének* mai magyar olvasói, egy újabb népvándorlás kezdetének kortársai és (ma még csak) tanúi, elgondolkozhatunk ezen a nyolc évszázaddal ezelőtti figyelmeztetésen. ■ ■ ■

Budapest, 2019. február

■ **Márton László** (Budapest, 1959): író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014), *Faust I-II.* (műfordítás, 2015), *Hamis tanú* (2016), *Walter von der Vogelweide: Összes versei* (műfordítás, 2017), *Két obeliszk* (2018).